

УДК 821.161.2.09

ЛЕСЯ УКРАЇНКА – ОКСАНА ЗАБУЖКО: ДО ПРОБЛЕМИ ТВОРЧОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Ольга Шаф

*Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара,
пр. Гагаріна, 72, м. Дніпропетровськ, 49010,
e-mail: Olga_shaf76@rambler.ru*

Розглянуто підстави, шляхи, результати творчого комунікування Лесі Українки та О. Забужко, зокрема в аспектах проблематики, типу героя / героїні, психології та надзавдання творчості в контексті феміністичної критики.

Ключові слова: творче (культурне) комунікування, феміне художнє мислення, автобіографізм, тип героя, психологія творчості.

Художньо-естетична стратегія феміної творчості увиразнюється, як відомо, у культурному діалозі творчих особистостей, що ґрунтується на потребі самопізнання через досягнення інособ'єктної творчості й підтримується не лише безпосереднім або заочним (через одно- або двосторонню рецепцію творчості) спілкуванням митців, а й інтертекстуальною “співтворчістю”, тобто однобічними чи взаємними запозиченням, ремінісценціями, алюзіями, розробленням тих самих образів, сюжетів, конфліктів, перекладом (якщо учасники діалогу належать до різних етнопросторів), літературознавчо-критичним вивченням творчості тощо. У статті Ніли Зборовської “Жіноче письмо на порубіжжі віків (Леся Українка, Оксана Забужко)” помічений комунікативний потенціал творчих особистостей Лесі України та Оксани Забужко, який, на думку дослідниці, зумовлений знакістю їхніх постатей, виразом у творчості “характерних рис екзистенційної жіночості минулого і сучасного порубіжжя” [4, с. 32]. Однак, за Н. Зборовською, цим письменницям властиві протилежні в аспекті розгортання дискурсу любові й сексуальності типи письма, що дає підстави радше для протиставлення, ніж зіставлення їхніх світоглядно-культурних позицій.

Розгалуженість шляхів творчої апеляції Оксани Забужко до постаті Лесі Українки (літературознавчо-культурологічна рецепція її доробку в книзі “Notre Dame d’Ukraine: Українка в конфлікті міфологій” (2007), інтертекстуальні звернення до творчості видатної письменниці-модерністки в поезії та прозі Забужко (повісті “Інопланетянка”, “Дівчатка”, вірші “Задзеркалля: пані Мержинська”, “Бульвар Лесі Українки”, “Балада про горду царівну” та ін.)) дає підстави розглядати ці знакові для української культури постаті в генетичному зв’язку, підтверженому і словами О. Забужко: “...для мене особисто Леся Українка завжди була “наше все”, - ще підлітком я ввібрала в себе, як губка, цілий її товстий темно-синій п’ятитомник, із листами включно, на все життя звідтоді майже до слова запам’ятала і “Кассандру”, і “Камінного господаря”, й “Ізольту Біло-

руку”, і у власних творах раз у раз продовжую нашої вихватись на “підводні” від неї імпульси” [2, с. 8].

Творче комунікування Лесі Українки та Оксани Забужко реалізується широко – як взаємодія свідомостей (що дає підстави для оперування терміном “культурне комунікування”) й увиразнюється часовою віддаленістю їхніх епох. Модерна за проблематикою та типом героя (героїні) драматургія та проза Лесі Українки стала своєрідним запитом, заклик до діалогу наступних творчих поколінь. “Відповіддю” на нього є наукова діяльність та художня творчість О. Забужко, сфокусована навколо постаті Лесі Українки не тільки як об’єкта дослідження, а й як учасниці “діалогу”. Внаслідок відбувається взаємне збагачення письменниць: О. Забужко скеровує вектор власних культурно-мистецьких зацікавлень у площину запропонованих їй видатною попередницею естетичних парадигм, а доробок Лесі Українки у сучасному методологічному прочитанні та художній рефлексії О. Забужко набуває неоприятних досі смислових аспектів.

Ракурс наукового розгляду духовно-естетичних підвалин постаті Лесі Українки як культурної героїні в книзі О. Забужко “Notre Dame d’Ukraine: Українка в конфлікті міфологій” виявляє світоглядно-ідеологічну платформу автора. Так, фокусування уваги навколо маргінальних для академічного (патріархального) лесезнавства аспектах життя і творчості Л. Косач, таких, зокрема, як переломна для її долі втрата нареченого, етичний ідеал служіння з домінантною вірністю обов’язку, у тому числі й шлюбному, не лише дає змогу дослідниці перепрочитати її зрілий доробок у контексті орфічного, фаустівського, лицарського міфів, а й опосередковано свідчить про її орієнтацію на альтернативний фемінний культурний канон. Його виток на вітчизняних теренах О. Забужко безпідставно вважає “колективний образ української жіночості” у творчості Лесі Українки [2, с. 11], що репрезентує “шляхетно-”генеалогічний” фемінізм”, який “різниться від провінційного галицького “емансипаторства” її сучасниць” усвідомленням споконвічної, закріпленої віковим родовим спадком правової рівності, духовної самоцінності і представлений образами “королівен”, “грандес” [2, с. 379]. Виокреслення в книзі О. Забужко іпостасей культурної героїні Лесі Українки – жінка-Орфей, жінка-Фауст, Лицареса Святого Духа, ересіархія, контравесійних до традиційних “міфів” лесезнавства про хвору, некохану, фізично неповноцінну жінку, – націлене на пошук українського культурного матриарха, що легітимізує феміністичний ідеал, експлікований і у творчості О. Забужко.

Принцип організації наукового тексту в книзі “Notre Dame d’Ukraine: Українка в конфлікті міфологій” ґрунтується на автобіографічному зближенні творчого (літературного) та особистого. Відзначеним О. Забужко Ключові “координати” долі та особистості Лесі Українки, які зазначила О. Забужко, мають аналоги в художній творчості, публіцистиці та інтерв’ю авторки. Вона наголошує на дворянському походженні Л. Косач, її вихованні в “шляхетсько-лицарському дусі” з етичним ідеалом служіння духовному вивищенню України та своєї нації, що виокремлювало її в “касту посвячених”. В “Автобіографії” О. Забужко [3, с. 239–240] та її поетичній версії “Рядок з автобіографії” (“Диригент останньої свічки”) наголошено на важливості “генетично успадкованої” козацько-шляхетської культури, що, наче “нить основи / Крізь віки однієї сім’ї”, залишає у спадок честь (“як білу кость”), красу, благородство, право. Утрата “родової пам’яті” (шляхетського козацько-лицарського духу) – і в Лесі Українці, і в О. Забужко

– розцінюється як зрада, поразка, бо в проєкції на суспільно-політичний вимір веде до колоніальної ганьби, хамократії, національно-історичної катастрофи. Зерна цієї ідеї оприявлені в “Кассандрі” (образи Поліксени, Андромахи), “Оргії”, повномасштабно – у “Боярині” Лесі Українки. У романі “Польові дослідження з українського сексу” О. Забужко втілила ідею “рабського генетичного спадку” як однієї з причин національної поразки.

Успадковані традиції, усвідомлена приналежність до національної духовної аристократії не лише виокремлюють письменниць у “локальну спільноту” (Л. Косач є духовною спадкоємицею М. Драгоманова та громадівців, О. Забужко позиціонує себе як носительку спадку дисидентів, передусім репресованого батька) – культурну еліту з її “благами”: доступом до літератури (бібліотека Драгоманових для Лесі та вцілілі після обшуків рідкісні книги батьків-філологів О. Забужко), формуванням здатності до опору, творчого та інтелектуального гону, а й покладають на них довічний обов’язок служити українській нації словом. В інтерв’ю з Л. Таран “Мені пощастило на старті” О. Забужко оприявнює свою громадянську позицію: “...гострий, до сліз, жаль за вкритим у м’ясорубку історії безцінним людським матеріалом, змарнованими талантами” зобов’язує “до відробітку за все, що не збулося” [6, с. 185].

Притаманне обом письменницям піклування про націю зумовлює в їхній творчості дискурс катастрофізму її історії. Віра Агеева помічає звернення Лесі Українки до переломних, найтрагічніших її періодів, фокусуючи увагу на пророцькій візії загибелі країни в поезії “Legende des Siecles”, мотиви незрозумілості для нащадків свідчень та пересторог історії у вірші “Дивні руїни” [1, с. 209]. Відлуння цього мотиву розгортається в поезії О. Забужко “Королівство повалених статуй” (“Диригент останньої свічки”) як спроба вловити, зафіксувати незворотний плін історії: “Я малюю те все, / Що зникало, зникає і зникне”, утвердити існування минулого в духовній аурі теперішнього та майбутнього: “Неіснуючі храми? / О так, неіснуючі драми – / А які ж бо реальні, о Боже, які ж бо живі...”.

Носієм шляхетського духу у творчості обох письменниць є образ-тип “королівни”. Йому притаманна духовна непересічність. Героїні-протагоністки - Лесі Українки завжди, Оксани Забужко часто - є “резервуарами духу”. Маркерами духовної “обраності”, навіть месіанства героїнь Українки (Міріам, Прісцилли, Іфігенії, Долорес та ін.), зазвичай, реалізованими в самопожертві “з любові”, є гордість (“смирення, що гірше від гордині” в Міріам, “байдужа й гордовита” Принцеса в “Осінній казці” тощо) та сила духу (Тірца, принцеса, Віла) – домінантні ознаки “королівської крові”. Саме ці риси, що власне є взаємним віддзеркаленням, Н. Зборовська вважає визначальними і для особистості самої Л. Косач [5]. У творах О. Забужко духовна “обраність” реалізується в мотиві “уродженої шляхетності” (Ганна-панна з “Казки про калинову сопліку”, Оленка з “Дівчаток”), але головно – через творчу обдарованість героїнь її прози (Рада Д. (“Інопланетянка”), Мілена (“Я, Мілена”), Оксана (“Польові дослідження з українського сексу”), що часом експлікується в профітичному – “Кассандровому” – дарі героїні її лірики.

“Кассандризм”, який неодноразово обсервує О. Забужко в інтерв’ю не лише стосовно її ліричного Я, а – передусім – як творчий принцип моделювання словом майбутнього, а отже, і як його “рятування” словом, безсумнівно виходить до дилем

фатуму та людської волі, істини й брехні, актуалізованих в Українчиній “Кассандри”. Показовий щодо їхнього вирішення діалог Кассандри і Гелена в названій драмі неадаремно інтертекстуально використаний в “Інопланетянці” О. Забужко задля акцентуації конфлікту творчості надраціональної, “богонатхненної”, провіденційної (Рада Д.) та творчості раціональної, кон’юнктурно-утилітарної (Валентин Степанович). В епіграфах поезій Забужко неодноразово використано ремінісценції з “Кассандри” Лесі Українки, що увиразнюють авторитетність її героїні для сучасної письменниці як втілення ідеалу наджинки, яка володіє таїною буття, майбутнім. Експлуатація однаково цінного для Лесі Українки та О. Забужко образу Кассандри зумовлена його проекцією на тип жінки-творця (закономірний у фемінному творчому мисленні), яка прагне пізнати істину, має інтровертне душевне життя, є “духовно обраною”.

Духовна шляхетність, творчо-пророчий дар стають причиною виокремлення, відчуження героїнь Лесі Українки та О. Забужко від юрби, їхньої аристократично-королівської піднесеності над нею та над чоловіком. Недаремно Н. Зборовська вважає гординю “тріхом” Міріам, Долорес, Кассандри [5, с. 129, 162, 188]. “Погорда” жінки-героїні до чоловіцтва стимулює її пошук “рівного” собі, з яким зазнає “свідомого” (формулювання Л. Косач), “містичного” (у версії О. Забужко) кохання. Така позиція жінки визначає специфіку конфлікту “Осінньої казки” Лесі Українки (у модифікованому вигляді – її “Блакитної троянди”, “Віли-посестри”, “Лісової пісні”), а також “Польових досліджень з українського сексу”, “Казки про калинову сопілку” О. Забужко. Тип гордої жінки експліковано також в її “Баладі про горду царівну” (“Диригент останньої свічки”): “Все жду, щоб хто кониченьком доскочив, / Тільки от коні всі підупали”, “Добірне лицарство тобі недогода”. Гордій царівні – “чародійці, пустельниці, відьмі” – серед “перемитого лицарства” немає пари. Самотність героїні через своє обранство, отже, є типовою ситуацією в прозовій, поетичній творчості О. Забужко та драматургії Лесі Українки. Відчуженість, окремішність, обраність їхніх героїнь провокує часом їхнє винесення за межі людства і презентацію як містичних, фантастично-чарівних істот: Українчині Віла, Мавка та Забужчині псевдо-Мілена, ясновидюща Ганна-панна.

Схожі в названих рисах типи героїнь Лесі Українки та О. Забужко презентують авторські позиції щодо світу, ґрунтовані на ціннісних домінантах свободи та незалежності, мають автобіографічні первні (доконана життєва реалізація як мисткинь, інтелектуалок, громадянок), виявляють, отже, й психологічну спорідненість письменниць, помітну передусім у візіонерській специфіці творчого акту. Творчий процес Лесі Українки, за словами В. Агеєвої, “здебільшого інтерпретується як певне одкровення, яснобачення, долучення до надособистісного” [1, с. 200]. Власний творчий акт О. Забужко визначає як “ретрансляцію”: “...через підсвідомість мене “підключено” до якогось “іночастотного” ефіру, в якому живуть ненаписані твори, і перший “сигнал” про себе подають завжди самовільно – знеацька напливає рядок-образ і починає розкручуватися сам собою...” [6, с. 195]. Подібно переживає творчий акт – як “вищий ступінь свободи” – і її героїня – письменниця Рада Д. в “Інопланетянці”.

Сприйняття творчого акту як прориву в трансцендентне, що є одним з чинників “порозуміння” письменниць, зумовлює й сутнісний збіг поглядів на творчість як контакт з божественно-демонічною стихією і на власну персону як посередника. Ситуація нічної зустрічі / зваблення ліричної героїні-поетеси “демоном” творчості як метафора

креативного-як-еротичного акту, увиразнена розповіддю бабусі про коханця-перелесника, – в активній позиції вірша Лесі Українки “Як я люблю оці години праці” – одного з найвідвертіших її зізнань у своїй сублимованій у поезії пристрасі: “І хтось немов схиляється до мене, / І промовляє чарівні слова, / І полум’ям займається від слів тих, / І блискавицею освічує думки”. Цей текст неодноразово провокував твори “у відповідь” О. Забужко: сюжет зваблення Ганни-панни Перелесником-дияволом у “Казці про калинову сопілку” майже буквально ілюструє розповідь бабусі з Лесиною вірша, Рада Д., героїня повісті “Інопланетянка”, письменниця “провіденційного” (за К.-Г. Юнгом) типу (тобто також “посередниця”, “контактерка”) бесідує з Посланцем, власне опиняється в ситуації зваблення – вічністю та надлюдською повнотою життя.

Спроба розгортання сюжету “навпаки” – “не-зустрічі” поетеси з Демоном (читаймо творчим, вищим, божественним покликанням) – один із сюжетних епіцентрів вірша О. Забужко “Задзеркалля: пані Мержинська” (“Автостоп”). Його героїня – Лариса Косач – переживає альтернативну її справжній долі історію щасливого одруження з коханим Мержинським, народження дитини, родинної злагоди, яка, однак, закриває їй шлях до контакту з “демоном творчості” – “вогненным янголом”, що марно чекає на неї. Смісловим епіцентром поезії є несумісність творчого покликання, обраності та родинного, буденно-реального, вдоволеного душевного життя. Фінал поезії – вслухання поетеси, яка зрадила заради родинного щастя свій хист, у загрозливій духовній порожнечі (“Лариса Косач-Мержинська / непорушно лежить горілиць коло мужа, що вже заснув, / і гарячими, як після сліз, хоч сухими, очима - / широко розкритими – дивиться в порожнечу”) до голосу Міріам, тобто своїх ненаписаних творів (“Міріам. Міріам. Ах ти, Господи. Ні, не згадати”), – свідчить про ціннісний пріоритет для О. Забужко творчого покликання як служіння духовному, утвердження самоцінності жіночої творчої особистості, важливості її повноцінної реалізації. Сам факт її звернення до постаті Лесі Українки з метою осягнення суті мистецького призначення як такого є симптоматичним для власних творчих інтенцій.

Пунктирно намічені в цій статті точки дотику творчих свідомостей Лесі Українки та О. Забужко дають можливість говорити про культурне комунікування між ними. Підставою для цього є біографічні збіги (народження на Волині, де, за словами О. Забужко “передсвідомо... віє давниною”, шляхетсько-лицарський / запорізький родовід, що провокує усвідомлення власної обраності як обов’язку, зростання в “локальній спільноті”). Вони зумовлюють ціннісний пріоритет свободи, духовної незалежності, любові-як-служіння (фундаментальний для фемінного культурного канону), а отже, й усвідомлення власної інтелектуально-душевної потенції утверджувати культурну валідність нації у Слові. Окремі ментально-психологічні риси письменниць також збігаються: рано виявлене поетичне обдарування, блискучі успіхи в навчанні, лінгвістичні здібності, музично-театральні захоплення в юності, провіденційно-візіонерська природа творчості тощо. Культурне комунікування, що ґрунтується на інтертекстуальному проникненні та новаторському науковому прочитанні О. Забужко творчості Лесі Українки, виявляється – щонайперше – у психологічно-філософсько-історичній змістовій домінанті, в етичному ідеалі духовного аристократизму, у викритті катастрофізму національної історії, у зверненні до типу обраної, “богонатхненної”, піднесеної над загальною жінкитця. Значущість цього типу для особистісної реалізації О. Забужко виявляється в

її самоототожненні з героїнями Лесі Українки Кассандрою, Мавкою (див. О. Забужко "Let my people go: 15 текстів про українську революцію", 2005). Підтвердженням культурного контакту, крім названого, є мотив схиляння перед красою (розгортається в оповіданнях "Над морем" Лесі Українки та "Інструктор із тенісу", "Дівчатка" О. Забужко), дилема "життя - театр" (оповідання "Розмова" Лесі Українки та "Я, Мілена", низка поезії О. Забужко), проблема дівочого кохання (оповідання "Приязнь" Українки та "Дівчатка" О. Забужко) та ін. Виявлені як наслідок творчого комунікування Лесі Українки та О. Забужко спільні світоглядно-психологічні засади не лише вказують на генетичний зв'язок їхнього доробку, а й на типологічну спорідненість репрезентованого в ньому художнього світу як продукту фемінного художнього мислення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Агеева В.* Апологія модерну: обрис ХХ віку: [статті та есеї] / Віра Агеева. – К. : Грані-Т, 2011. – 408 с. – (Сер. "Де профундіс").
2. *Забужко О.* Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій / Оксана Забужко. – 3-е вид., виправл. – К. : Факт, 2007. – 640 с. – (Сер. "Висока полиця").
3. *Забужко О.* Сестро, сестро : [повісті та оповідання] / Оксана Забужко. – 4-те вид. – К. : Факт, 2009. – 260 с.
4. *Зборовська Н.* Жіноче письмо на порубіжжі віків (Леся Українка, Оксана Забужко) / Ніла Зборовська // Слово і час. – 2004. – №2. – С. 32–38.
5. *Зборовська Н.* Моя Леся Українка / Есей / Ніла Зборовська. – Тернопіль : Джура, 2002. – 228 с.
6. *Оксана Забужко.* "Мені пощастило на старті" Жінка як текст. Емма Андіївська, Софія Павличко, Оксана Забужко. Фрагменти творчості й контексти / Упоряд. Л.Таран. – К.:Факт, 2002. – С. 177–198.

Стаття надійшла до редколегії 22.10.2011

Прийнята до друку 02.11.2011

LESYA UKRAINKA – OKSANA ZABUZHKO: ABOUT THE PROBLEM OF CREATIVE COMMUNICATION

Olga Shaf

*Dnepropetrovsk National University, Oles Gonchar
Gagarina 72, Dnepropetrovsk, 49010,
e-mail: Olga_shaf76@rambler.ru*

In the article reasons, ways, results of the creative communication by Lesya Ukrainka and Oksana Zabuzhko with according to the problems, hero's types, creative psychology and the most important art's task, which are inherent to their creation, in the context of feministic studies are looked.

Key words: creative (cultural) communication, female's art thinking, autobiographism, hero's type, creative psychology.

ЛЕСЯ УКРАИНКА – ОКСАНА ЗАБУЖКО: К ПРОБЛЕМЕ ТВОРЧЕСКОЙ КОММУНИКАЦИИ

Ольга Шаф

*Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара,
пр. Гагарина, 72, г. Днепропетровск, 49010,
e-mail: Olga_shaf76@rambler.ru*

Рассмотрены основания, пути осуществления, результаты творческой коммуникации Леси Украинки и Оксаны Забужко, в частности в аспектах проблематики, типа героя / героини, психологии и сверх задания творчества в контексте феминистической критики.

Ключевые слова: творческая (культурная) коммуникация, феминное художественное мышление, автобиографизм, тип героя, психология творчества.